

SLOVENSKÁ ŠTATISTIKA a DEMOGRAFIA

SLOVAK STATISTICS
and DEMOGRAPHY

1/2026

ročník/volume 36

Recenzovaný vedecký časopis so zameraním na prezentáciu moderných štatistických a demografických metód a postupov.

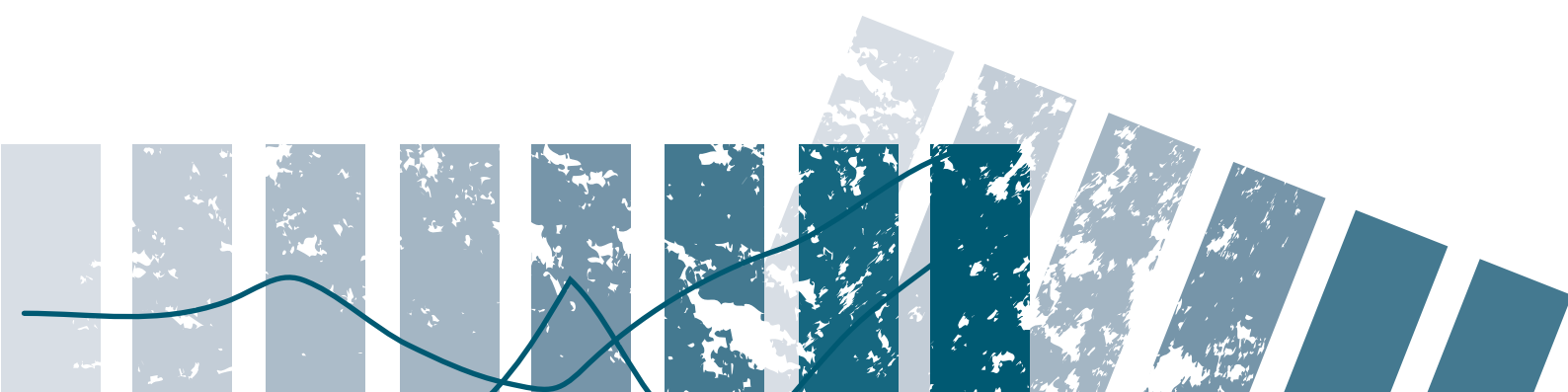
Scientific peer-reviewed journal focusing on the presentation of modern statistical and demographic methods and procedures.

Článok/Article: 1

Typ článku/Type of article: vedecký článok/scientific article

Strany/Pages: 3 – 23

Dátum vydania/Publication date: 15. október 2025/October 15, 2025

Pavol TIŠLIAR

Masarykova univerzita v Brne, Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave

Branislav ŠPROCHA

Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, v. v. i.

**K NIEKTORÝM PRIESTOROVÝM ROZDIELOM V CHARAKTERE
REPRODUKČNÉHO SPRÁVANIA NA SLOVENSKU NA ZAČIATKU
20. STOROČIA**

**ON CERTAIN SPATIAL DIFFERENCES IN THE NATURE
OF REPRODUCTIVE BEHAVIOUR IN SLOVAKIA AT THE BEGINNING
OF THE 20TH CENTURY**

ABSTRAKT

Začiatok 20. storočia priniesol na Slovensku postupné prehĺbovanie (prvej) demografickej tranzície, s čím bol spojený predovšetkým pokles plodnosti a predlžovanie života. Typickou črtou rodinného správania naďalej zostával veľmi skorý (v kontexte Hajnalovej línie) a takmer univerzálny vstup do manželstva. Cieľom predloženej štúdie bolo otestovanie možnosti vytvorenia štandardných moderných demografických prierezových indikátorov procesov sobášnosti, plodnosti a úmrtnosti a následná analýza priestorových vzorcov a prípadných diferencií na úrovni žúp, ktoré zasahovali v prevažnej miere na územie Slovenska v rokoch bezprostredne nadväzujúcich na sčítanie ľudu 1900 a 1910. Získané výsledky potvrdili pomerne významné rozdiely vo všetkých analyzovaných demografických procesoch.

ABSTRACT

The beginning of the 20th century brought a gradual deepening of the (first) demographic transition in Slovakia, which was associated primarily with a fertility decline and an increase in life expectancy. A characteristic feature of family behavior remained the very early (within the context of the Hajnal line) and nearly universal entry into marriage. The aim of the presented study was to test the possibility of constructing standard modern demographic cross-sectional indicators for marriage, fertility and mortality processes and to subsequently analyze spatial patterns and potential differences at the county level, which affected the territory of Slovakia in the years immediately following the 1900 and 1910 censuses. The obtained results confirmed relatively significant differences in all analysed demographic processes.

KĹÚČOVÉ SLOVÁ

sobášnosť, plodnosť, úmrtnosť, uhorské župy, sčítanie ľudu 1900 a 1910, Slovensko

KEY WORDS

nuptiality, fertility, mortality, Hungarian counties, Population Census 1900 and 1910, Slovakia

1. ÚVOD

Populačný vývoj Slovenska pred prvou svetovou vojnou je stále pomerne málo preskúmaný a dlhodobo sa mu venuje v slovenskej vedeckej obci len okrajová pozornosť. Pritom práve koniec 19. a začiatok 20. storočia priniesli do charakteru reprodukčného správania kľúčové a historicky jedinečné transformačné zmeny, ktoré významným spôsobom predovšetkým ovplyvnili proces plodnosti, úmrtnosti a nastolili

začiatok demografického starnutia. Ešte raritnejšie sú analýzy, ktoré by sa snažili zachytiť charakter demografickej reprodukcie na regionálnej úrovni. Pritom ako naznačujú viaceré čiastkové analýzy (napr. Fialová et al., 1990; Šprocha & Tišliar, 2009a, 2009b, 2009c, 2016; Vereš, 1983, 1986), už na začiatku 20. storočia a v medzivojnovom období existovali na Slovensku pomerne významné diferencie z hľadiska sobášnosti, plodnosti či úmrtnosti.

Cieľom predloženej štúdie je na základe dostupných údajov uhorskej demografickej štatistiky analyzovať niektoré základné charakteristické črty sobášnosti, plodnosti a úmrtnosti v župách, ktoré v prevažnej miere zasahovali na územie dnešného Slovenska. Vzhľadom na dostupnosť najmä vekovo pohlavnej štruktúry (a štruktúry obyvateľstva podľa veku a rodinného stavu) budeme venovať pozornosť rokom sčítania ľudu 1900 a 1910, resp. rokom, ktoré bezprostredne na ne nadväzovali a za ktoré boli dostupné potrebné kombinačné triedenia údajov na výpočet vhodných ukazovateľov intenzity (a prípadne aj časovania) daných demografických procesov. Štúdia si nedáva za cieľ vyčerpávajúco analyzovať charakter týchto procesov, ale zodpovedať otázku, či na predvojnové obdobie je možné na regionálnej úrovni aplikovať niektoré nástroje modernej demografie s cieľom zostaviť štandardné demografické indikátory a následne identifikovať prípadné regionálne vzorce a diferencie v procesoch sobášnosti, plodnosti a úmrtnosti na začiatku 20. storočia.

2. ZDROJE ÚDAJOV A METODIKA VÝPOČTOV

Hlavným zdrojom údajov na zostavenie jednotlivých demografických indikátorov intenzity sobášnosti, plodnosti a úmrtnosti v župách Slovenska na začiatku 20. storočia boli publikované triedenia príslušných demografických udalostí podľa pohlavia a veku v uhorských pramenných dielach (*Pohyboch obyvateľstva*, *Népmozgalma*) vydaných za roky 1900 – 1902¹ a 1909 – 1912². Tieto údaje boli dostupné až do úrovne uhorských žúp. Na naše účely pracujeme len s tými župami, ktoré celé, v prevažnej miere alebo významnou časťou ležali na území dnešného Slovenska. Konkrétne tak prezentujeme údaje pre Bratislavskú (Prešporskú, Pozsony), Nitriansku (Nyitra), Trenčiansku (Trencsén), Tekovskú (Bars), Turčiansku (Turócz), Oravskú (Árva), Liptovskú (Liptó), Zvolenskú (Zólyom), Hontiansku (Hont), Novohradskú (Nógrad), Spišskú (Szepes), Gemersko-malohontskú (Gömör és Kis-Hont), Šarišskú (Sáros), Abovsko-turniansku (Abaúj-Torna), Zemplínsku (Zemplén) a Užskú (Ung) župu.

¹ *Magyar Statisztikai Közlemények 1900, 1901 és 1902 évi Népmozgalma.*

² *Magyar Statisztikai Közlemények 1909, 1910, 1911 és 1901 évi Népmozgalma.*

Obr. č. 1: Analyzované župy na Slovensku na začiatku 20. storočia

Zdroj: spracovanie autorov

Hranice územnosprávneho usporiadania: spracovanie autorov

Vekové zloženie obyvateľov týchto žúp podľa jednotiek veku a pohlavia a 5-ročných vekových skupín, pohlavia a rodinného stavu sme získali z výsledkov sčítaní ľudu 1900³ a 1910⁴. Prostredníctvom týchto vstupných údajov sme následne pre jednotlivé analyzované župy vypočítali vekovo špecifické miery príslušných procesov a z nich zostavili úhrnné ukazovatele.

Pri sobášnosti išlo o úhrnnú sobášnosť mužov a žien. Okrem toho sme na nepriame vyjadrenie celkovej úrovne sobášnosti slobodných využili tiež podiel slobodných osôb na konci a po skončení reprodukčného veku (45 – 49 a 50 – 54 rokov) zo sčítania ľudu 1900.

Z mier plodnosti sme vypočítali úhrnnú plodnosť. Navyše triedenie vstupných údajov umožnilo vypočítať aj index manželskej plodnosti, ktorý sa využíva na určenie stupňa, resp. fázy vedomej regulácie veľkosti rodiny v rámci demografickej revolúcie (pozri napr. Pavlík et al., 1986).

Miery úmrtnosti zostavené zvlášť pre mužov a ženy predstavovali základný vstup na výpočet skrátených úmrtnostných tabuliek. Na prevod mier na pravdepodobnosti úmrtia sme využili exponenciálnu metódu. Okrem toho vstupné údaje umožnili vypočítať kvocient dojčenskej úmrtnosti.

3. SOBÁŠNOSŤ

Slovensko na začiatku 20. storočia patrilo k priestorom s vysokou intenzitou sobášnosti slobodných, keď bez skúseností so životom v manželstve na konci reprodukčného veku zostávalo len necelých 5 % mužov a žien (Šprocha & Tišliar, 2018). Na regionálnej úrovni to potvrdzujú aj údaje zo sčítania ľudu 1900 a 1910. Podiel slobodných mužov vo veku 45 – 49 a 50 – 54 rokov len v Turčianskej a Bratislavskej župe prekročoval hranicu 5 %. U žien uvedený jav identifikujeme v Oravskej a Trenčianskej župe. V prípade Bratislavskej župy sa dá predpokladať, že

³ *A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása. 3. r. A népesség részletes leírása.*

⁴ *A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. 5. r. Részletes demografia.*

ide o dôsledok špecifickej populácie, kde najmä prítomnosť najväčšieho mesta mohlo ovplyvňovať sobášne správanie. Jednak by to mohla byť vyššia koncentrácia osôb, ktoré posúvali svoj začiatok manželstva do vyššieho veku (úradníci, vojaci, učitelia a pod.), ako aj osôb pôsobiacich v osobných službách, u ktorých boli šance na manželstvo výrazne nižšie. Naopak, na severe Slovenska v Trenčianskej a Oravskej župe môže byť vysvetlením častejší odchod mužskej časti populácie za prácou do zahraničia, čo vytváralo nerovnosti na miestnom sobášnom trhu. Okrem toho sa dá očakávať, že takáto životná stratégia prispievala aj k samotnému posunu manželského štartu do neskoršieho veku.

Aj keď medzi jednotlivými župami neexistovali výraznejšie rozdiely v zastúpení osôb bez skúseností s manželstvom na konci a po skončení reprodukčného veku, na východe (Zemplínska, Abovsko-turnianska župa) a severovýchode (Šarišská župa) predsa len identifikujeme, že daný podiel neprekračoval ani 3 %. U žien sa do tejto skupiny zaradila aj Novohradská župa.

Pri hodnotení týchto priestorových rozdielov je však potrebné mať na zreteli, že nie sú bezprostredne spojené s aktuálnou situáciou v procese sobášnosti na začiatku 20. storočia, ale prezentujú výsledok intenzity a časovania vstupu do manželstva v posledných približne 3,5 dekádach. Ako sme uviedli v metodologickej časti, pre potreby hodnotenia intenzity sobášnosti na začiatku 20. storočia disponujeme z uhorských pohybov obyvateľstva údajmi, ktoré umožňujú konštruovať hodnotu úhrnnej sobášnosti zvlášť pre mužov a ženy.

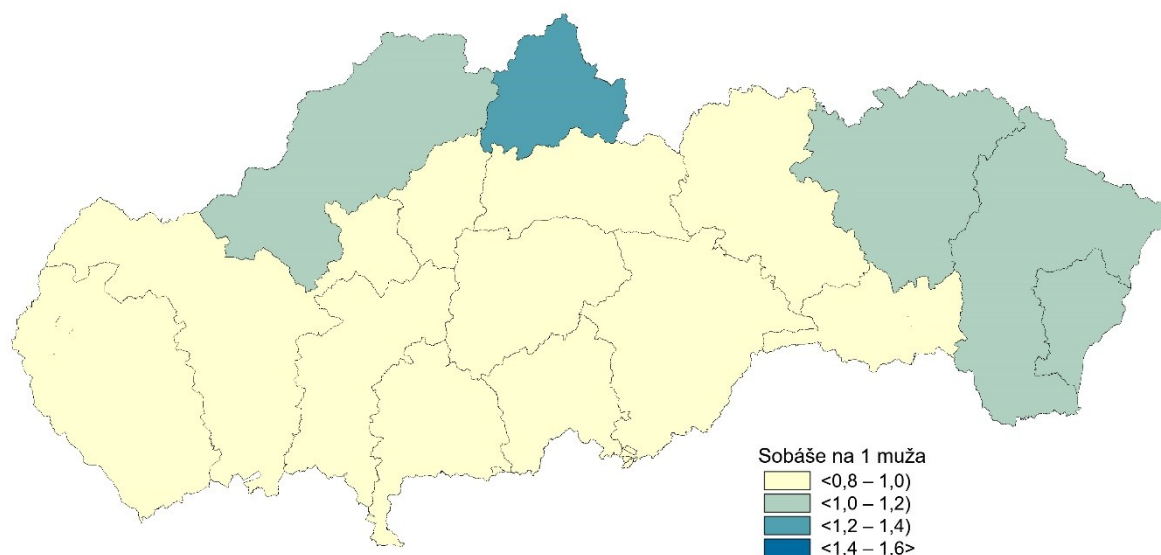
Tab. č. 1: Podiel slobodných mužov a žien vo vybraných vekových skupinách v župách Slovenska v roku 1900

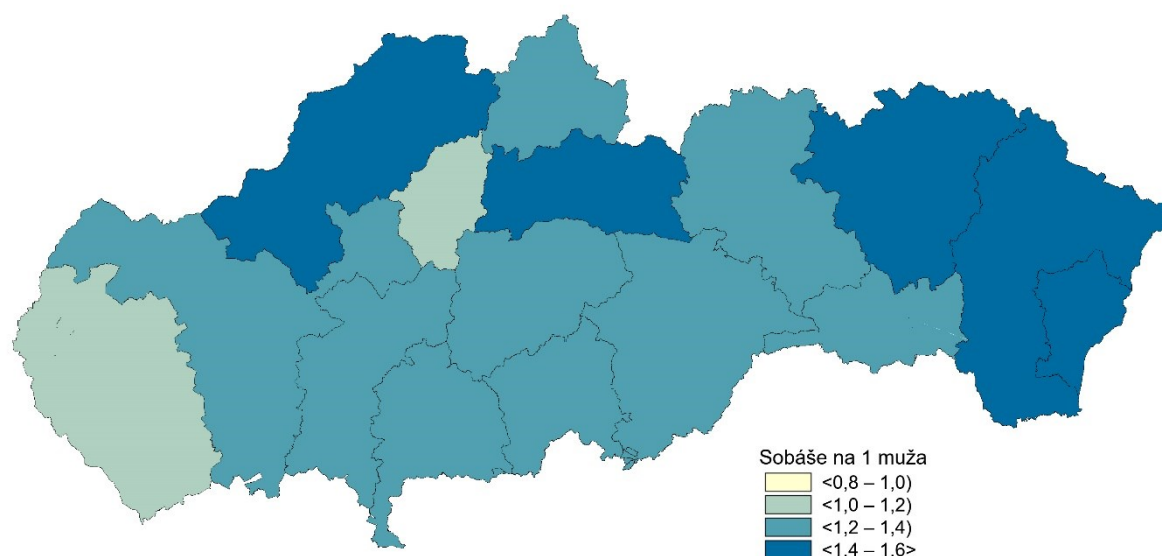
Župa	Muži		Ženy	
	45 – 49	50 – 54	45 – 49	50 – 54
Oravská	4,2	3,9	7,0	6,1
Tekovská	3,4	3,6	3,9	3,5
Hontianska	3,0	3,3	3,2	3,6
Liptovská	3,3	3,0	3,6	3,5
Novohradská	3,2	3,9	2,5	2,8
Nitrianska	4,0	3,0	3,5	3,7
Bratislavská	7,1	6,0	4,2	4,6
Trenčianska	4,4	3,6	5,8	6,8
Turčianska	5,1	5,2	3,8	4,4
Zvolenská	3,9	4,2	3,9	3,0
Abovsko-turnianska	3,2	2,9	2,9	3,6
Gemersko-malohontská	3,8	3,6	3,2	3,3
Šarišská	2,7	1,7	2,9	3,2
Spišská	4,1	4,1	4,9	3,4
Užská	3,5	4,1	3,5	3,5
Zemplínska	3,4	3,0	3,0	2,9

Zdroj: Népszámlálás 1900; výpočty autorov

Ako je zrejmé z obr. č. 2, v priemere rokov 1900 – 1902 sa sobášnosť mužov vo väčšine žúp Slovenska nachádzala pod hranicou jedného sobáša na muža. Vyššiu intenzitu zaznamenávame len na severe stredného (najmä Oravská župa) a východného Slovenska (Šarišská, Zemplínska a Užská župa). V druhom analyzovanom období tesne pred vypuknutím prvej svetovej vojny sobášnosť mierne vzrástla v podstate vo všetkých župách. Jednoznačne najvyššie hodnoty môžeme nájsť opätovne najmä na východe a severe Slovenska. Nižšie hodnoty u mužov naďalej registrujeme na západe v Bratislavskej a Turčianskej župe. Z toho je zrejmé, že uvedené priestorové diferencie zistené na základe analýzy podielu slobodných na konci a po skončení reprodukčného veku boli na Slovensku nielen výsledkom sobášneho správania v druhej polovici 19. storočia, ale bolo ich možné registrovať aj na začiatku 20. storočia. U žien bola v porovnaní s mužmi celková sobášnosť na začiatku 20. storočia vyššia. Išlo predovšetkým o župy na strednom a západnom Slovensku, tiahnuce sa od Trenčianskej po Zvolenskú a Tekovskú župu na strednom a južnom Slovensku. Na západe sa nadpriemerná sobášnosť nachádzala tiež v Bratislavskej župe. Naopak, najnižšia intenzita bola v priemere rokov 1900 – 1902 identifikovaná v Šarišskej župe.

Obr. č. 2: Úhrnná sobášnosť mužov v župách Slovenska v rokoch 1900 – 1902 a 1910 – 1912

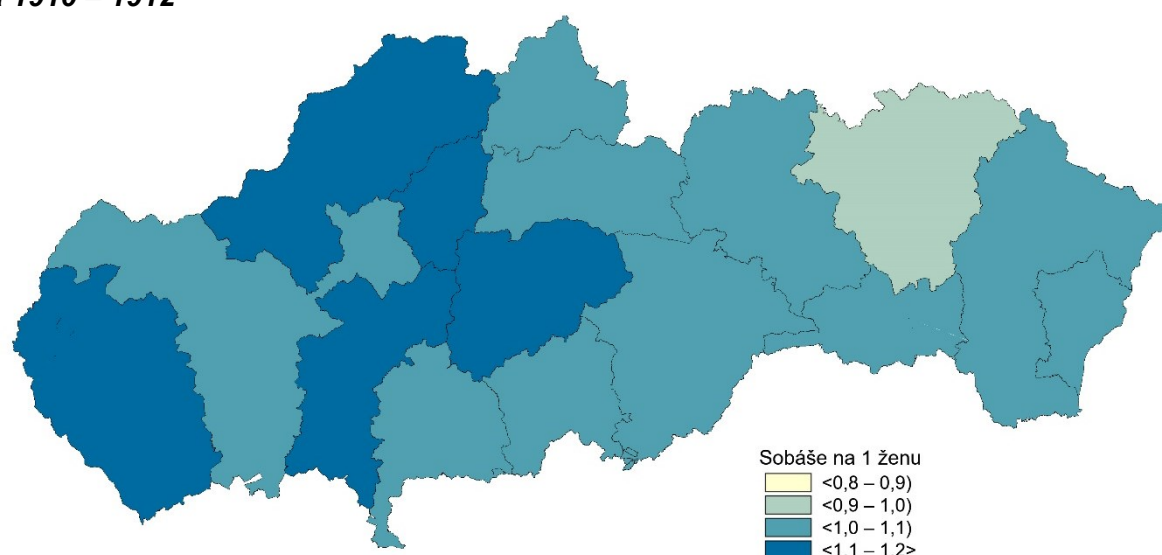

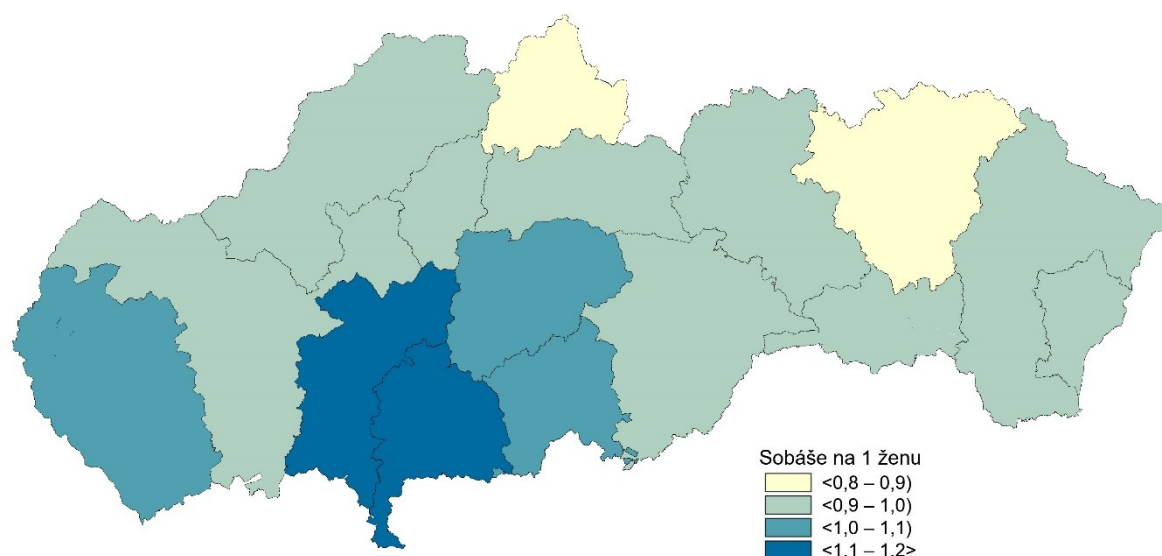
Zdroj: *Népmozgalma 1900 – 1902 a 1909 – 1912, Népszámlálása 1900 a 1910; výpočty autorov*

Hranice územnosprávneho usporiadania: spracovanie autorov

V predvečer prvej svetovej vojny došlo u žien vo všeobecnosti k určitej redukcii sobášnosti. Najvyššie hodnoty úhrnnej sobášnosti dosahovala Tekovská a Hontianska župa. Spoločne so Zvolenskou a Novohradskou župou vytvárali na juhu stredného Slovenska priestor s nadpriemernou úrovňou vstupov do manželského zväzku. Na západe vyššia sobášnosť zostala v Bratislavskej župe. Jednoznačne najnižšiu sobášnosť dosahovala Oravská a Šarišská župa na severe stredného a východného Slovenska.

Obr. č. 3: *Úhrnná sobášnosť žien v župách Slovenska v rokoch 1900 – 1902 a 1910 – 1912*

Zdroj: *Népmozgalma 1900 – 1902 a 1909 – 1912, Népszámlálása 1900 a 1910; výpočty autorov*

Hranice územnosprávneho usporiadania: spracovanie autorov

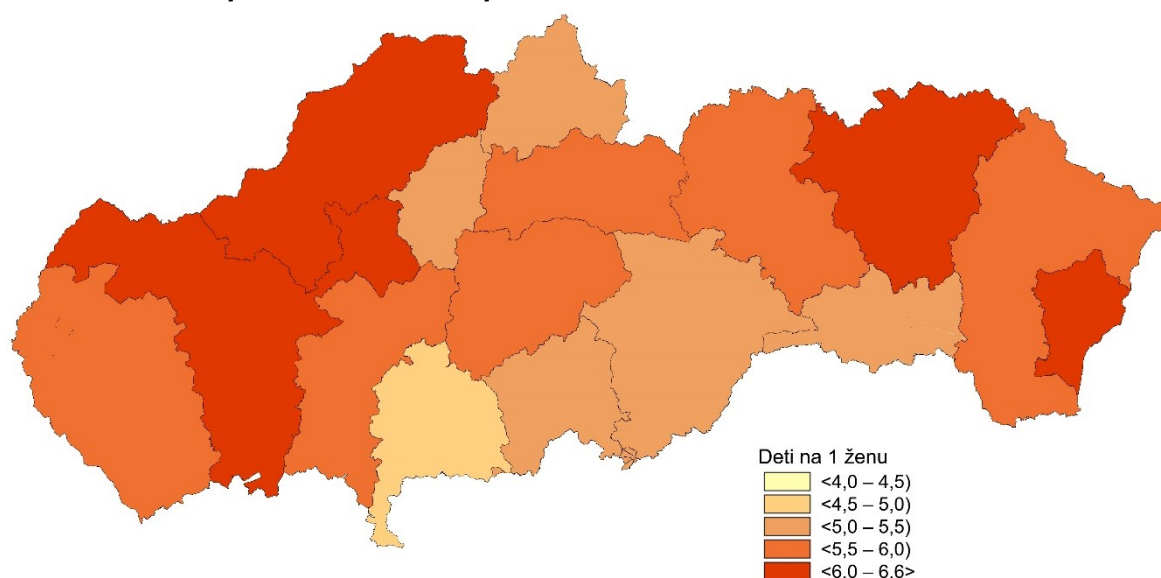
4. PLODNOSŤ

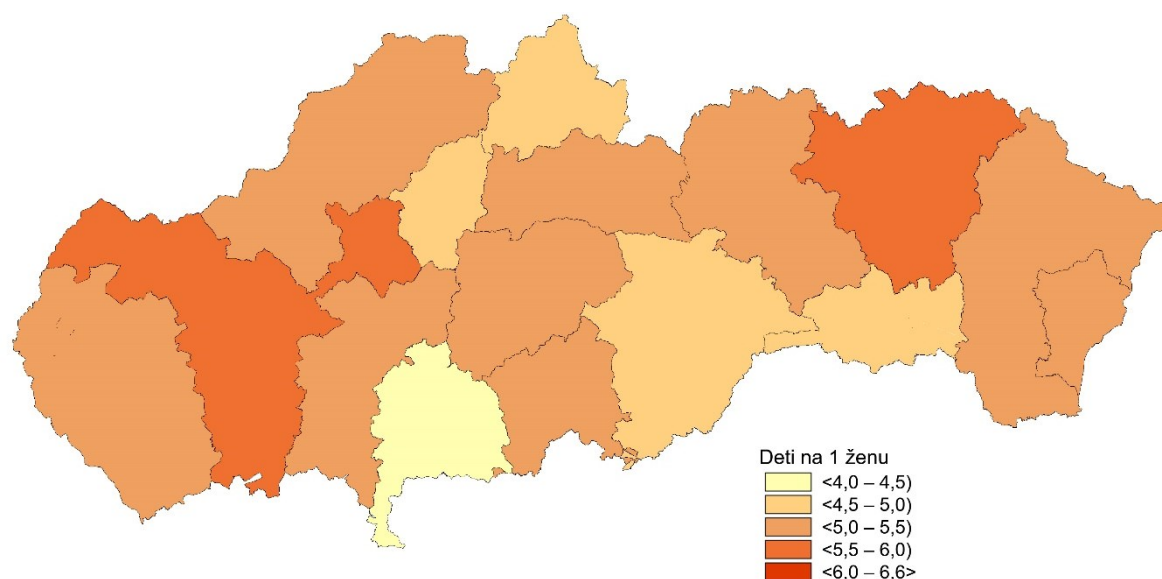
Koniec 19. storočia predstavuje obdobie, keď na Slovensku môžeme pozorovať začiatok transformačných zmien spojených s vedomým obmedzovaním počtu narodených detí v rodine (Fialová et al., 1990; Šprocha & Tišliar, 2016). Ako však ukázali viaceré staršie práce (napr. Vereš, 1983, 1986; Šprocha & Tišliar, 2016), tento proces sa vyznačoval značnými priestorovými rozdielmi – začiatkom nástupu a dynamikou svojho priebehu. Preto bolo možné v medzivojnovom období, ako aj po druhej svetovej vojne identifikovať pomerne významné diferencie v úrovni manželskej plodnosti (Vereš 1983, 1986). Situácia na začiatku 20. storočia však bola ešte do značnej miery podmienená tým, že demografická revolúcia na území Slovenska bola len vo svojej prvotnej fáze. Preto významnejšie diferencie ešte nepozorujeme. Hodnota úhrnnej plodnosti sa v priemere rokov 1900 – 1902 pohybovala v rozmedzí od približne 4,6 dieťaťa na ženu až po 6,6 dieťaťa. Jednoznačne najvyššia nad hranicou 6 detí na ženu sa udržiavala na západnom Slovensku v Nitrianskej a Trenčianskej župe. Na východe išlo o Šarišskú a Užskú župu (obr. č. 4). Naopak, najnižší priemerný počet detí na ženu nachádzame na severe (Oravská, Turčianska župa) a najmä na juhu stredného Slovenska. Išlo predovšetkým o dnes hraničný priestor v pásme od Hontianskej župy cez Tekovskú, Gemersko-malohontskú až po Abovsko-turniansku župu. Špecifické postavenie mala prvá menovaná, v ktorej ako prvej úhrnná plodnosť klesla pod hranicu 5 detí na ženu. O desaťrocie neskôr môžeme vidieť, že v podstate vo všetkých župách došlo k určitému poklesu úhrnnej plodnosti. Jej hodnoty sa pohybovali v rozpätí od 4,0 do 5,9 dieťaťa. Najväčšou dynamikou poklesu sa vyznačovali niektoré župy, ktoré ešte na začiatku 20. storočia dosahovali výrazne nadpriemernú plodnosť. Išlo najmä o Užskú župu (pokles o 1,2 dieťaťa), ďalej Trenčiansku a Liptovskú župu (o takmer 1 dieťa). Naopak, najmenšie zníženie priemerného počtu detí, ktoré by sa narodili jednej žene počas jej reprodukčného obdobia, registrujeme v Gemerskej, Šarišskej a Spišskej župe. Aj preto Šarišská župa naďalej zostala priestorom s najvyššou plodnosťou na Slovensku pred začiatkom prvej svetovej vojny. Do tejto skupiny môžeme zaradiť aj Nitriansku župu. V oboch menovaných celkoch sa hodnota úhrnnej plodnosti v priemere rokov 1910 – 1912 pohybovala 5,5 – 6,0 detí. Priestor s najnižšou plodnosťou zostal do značnej miery

rovnaký. Išlo najmä o juh stredného Slovenska. V Hontianskej župe sa dokonca úhrnná plodnosť dostala pod hranicu 4,5 dieťaťa. V ďalších celkoch v tomto priestore (Gemerská, Abovsko-turnianska župa) sa pohybovala v rozmedzí 4,5 – 5,0 detí na ženu. Nízka plodnosť bola tiež viazaná na už identifikovaný priestor severu stredného Slovenska, a to Oravskú a Turčiansku župu (obr. č. 5).

Pokles plodnosti vo všetkých župách Slovenska na začiatku 20. storočia, ako aj jej úroveň najmä na juhu stredného Slovenska nepriamo signalizuje postupujúce prehlbovanie vedomej regulácie počtu detí v rodine, ktoré sa podľa niektorých špecializovaných štúdií (Fialová et al., 1990; Šprocha & Tišliar, 2016) začalo koncom 19. storočia. Jeho skoršie začiatky sa pritom spájali práve s južnými župami stredného Slovenska v regiónoch Hont, Gemer, Abov (porovnaj s prácami Vereš, 1983, 1986). Niektoré etnologické práce to odôvodňujú snahami o nedelenie a zachovanie celistvosti rodinného majetku a s tým spojenou preferenciou jednodetných rodín (Botíková, 1997, 2021).

Obr. č. 4: Úhrnná plodnosť žien v župách Slovenska v rokoch 1900 – 1902 a 1910 – 1912

Zdroj: Népmozgalma 1900 – 1902 a 1909 – 1912, Népszámlálása 1900 a 1910; výpočty autorov

Hranice územnosprávneho usporiadania: spracovanie autorov

Úroveň vedomej regulácie plodnosti je možné identifikovať prostredníctvom Coalovho indexu manželskej plodnosti (Coale, 1965, 1969). Ten porovnáva reálnu manželskú plodnosť s maximálnou plodnosťou pozorovanou v náboženskej skupine hutteritov, ktorá ostro vystupovala proti akýmkoľvek praktikám vedúcim k obmedzovaniu počtu narodených detí (Eaton & Meyer, 1953; Larsen & Vaupel, 1993). Ak index klesne pod hranicu 60 %, môžeme začať predpokladať nástup určitých zmien v charaktere procesu plodnosti, a ak sa pohybuje pod úrovňou 50 % manželskej plodnosti hutteritov, dá sa podľa van de Walla (1974) bezpečne hovoriť o nástupe vedomej regulácie počtu detí v rodine. Definitívne je tento proces zavŕšený, keď index je pod hranicou 35 % (Pavlík et al., 1986).

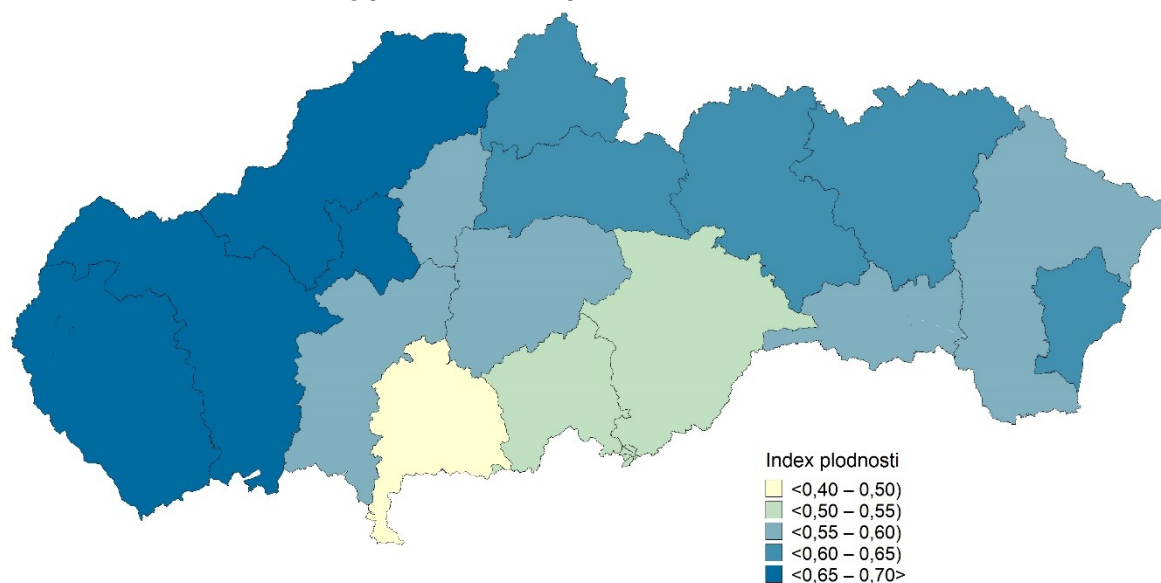
Na začiatku 20. storočia bol index manželskej plodnosti vo väčšine žúp Slovenska stále nad hranicou 60 %. Najvyššie hodnoty registrujeme práve na západe a severozápade Slovenska v Bratislavskej, Nitrianskej a Trenčianskej župe, kde manželská plodnosť ešte stále prekračovala 65 % maximálnej úrovne, ktorá bola pozorovaná v náboženskej skupine hutteritov. Na druhej strane juh stredného Slovenska, ktorý už z hľadiska úhrnnej plodnosti predstavoval priestor nižšej celkovej plodnosti, sa vyznačoval aj najnižšími hodnotami daného indexu. V Hontianskej župe dokonca už klesol pod spomínanú hranicu 50 %. V Novohradskej a Gemersko-malohontskej župe sa na začiatku 20. storočia pohyboval v rozmedzí 50 – 55 %. Pod hranicu 60 % sa však dostali aj niektoré geograficky blízke župy: Zvolenská, Tekovská a Turčianska a tiež Abovsko-turnianska a Zemplínska župa na východe Slovenska (obr. č. 5).

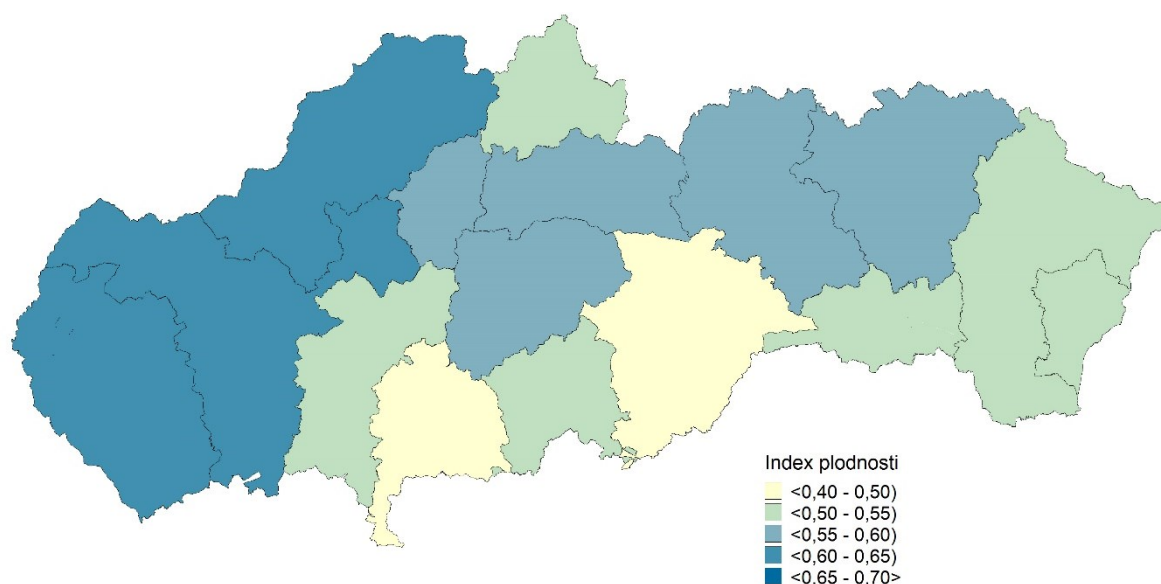
O desaťrocie neskôr jednoznačne pozorujeme, že index manželskej plodnosti klesol vo všetkých župách na Slovensku. Z priestorového hľadiska však k výraznejším zmenám nedošlo. Najvyššia manželská plodnosť naďalej zostávala na západe Slovenska. V Bratislavskej, Nitrianskej a Trenčianskej župe sa index manželskej plodnosti stále pohyboval nad hranicou 60 % (obr. č. 4). Rozšíril sa však priestor, kde manželská plodnosť klesla pod úroveň 55 %. Išlo nielen o celky na juhu stredného Slovenska, ale aj súvislý priestor na východe (Zemplínska, Užská, Abovsko-turnianska

župa). Na severe k nim pribudla Oravská župa. V pomerne súvislom páse žúp od Turčianskej až po Šarišskú sa manželská plodnosť udržiavala v rozmedzí 55 – 60 %. Ako je zrejmé z obr. č. 5, v dvoch župách na juhu Slovenska (Tekovská a Gemersko-malohontská) jednoznačne môžeme hovoriť o vedomom nástupe regulácie počtu detí v rodine.

Dôležitou charakteristickou črtou procesu plodnosti na Slovensku bolo dlhodobé úzke spojenie medzi vstupom do manželstva a rodením detí. Nepriamo na to upozorňuje stabilne nízky podiel detí narodených mimo manželstva, ktorý sa v podstate až do začiatku 90. rokov 20. storočia udržiaval pod hranicou 10 % (Šprocha & Tišliar, 2016, 2018). Na začiatku 20. storočia sa nad touto hranicou nachádzala len Abovsko-turnianska župa. Vo väčšine celkov sa podiel detí narodených mimo manželského zväzku pohyboval v rozmedzí 7 – 10 %. Podpriemerné zastúpenie detí nevydatých žien identifikujeme predovšetkým na severe stredného Slovenska v Liptovskej a Oravskej župe (obr. č. 6). Nízke však bolo zastúpenie tohto javu aj v nadväzujúcom priestore stredného Slovenska tvoreného Turčianskou a Zvolenskou župou, na ktoré na juhu nadväzovala Tekovská a Novohradská župa a zo západu Nitrianska župa (obr. č. 6).

Obr. č. 5: Index manželskej plodnosti v župách Slovenska v roku 1900 a 1910

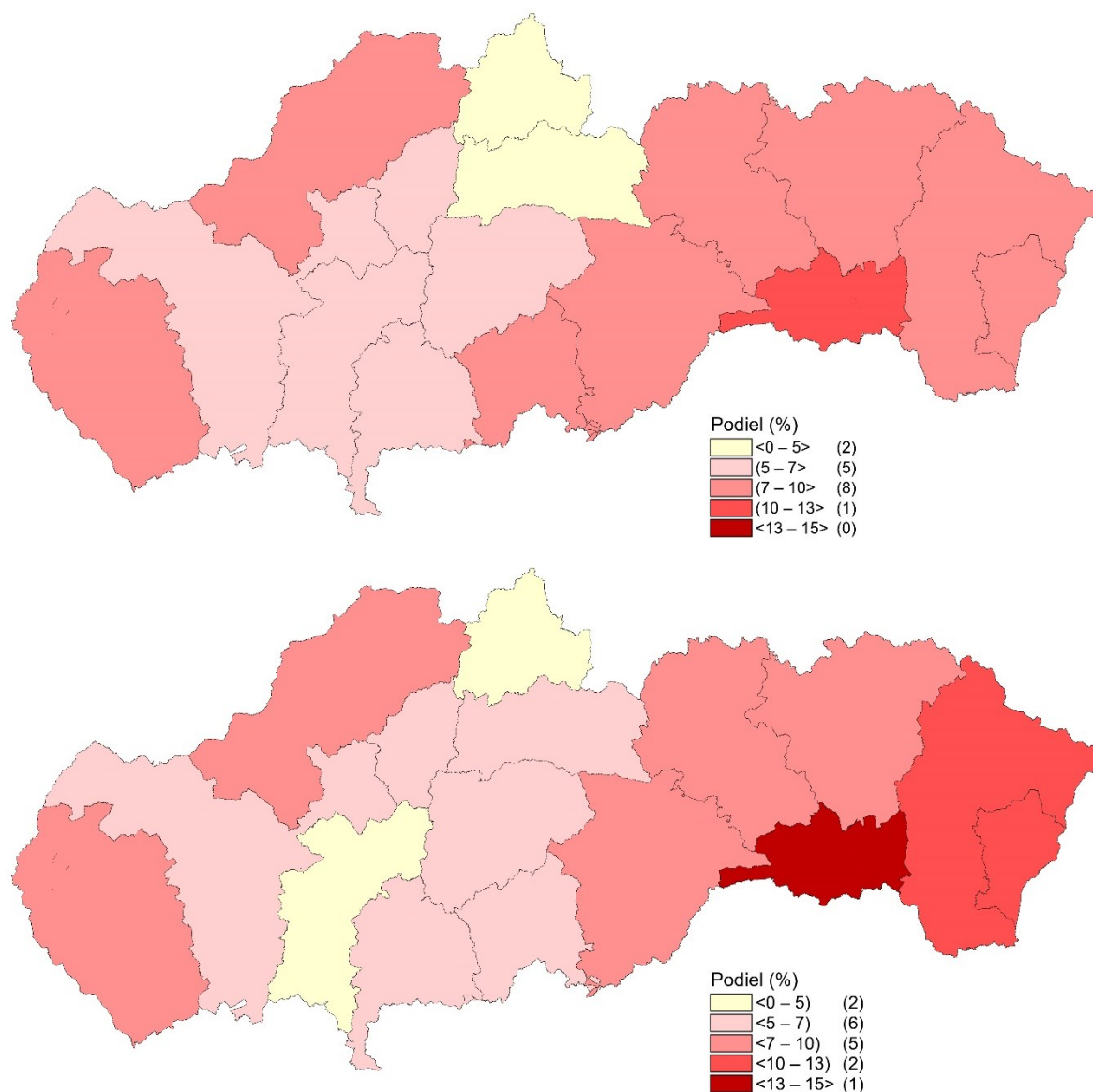
Zdroj: Népmozgalma 1900 – 1902 a 1909 – 1912, Népszámlálása 1900 a 1910; výpočty autorov

Hranice územnosprávneho usporiadania: spracovanie autorov

Na konci prvej dekády 20. storočia došlo v niektorých župách k určitému nárastu podielu nemanželských detí. Abovsko-turnianska župa prekročila hranicu 13 % a naďalej predstavovala priestor s najvyšším zastúpením detí narodených nevydatým ženám. Nad hranicu 10 % sa však dostali aj ďalšie východoslovenské župy: Zemplínska a Užská. Spoločne tak vytvárali kompaktný priestor s nadpriemerným zastúpením detí narodených mimo manželského zväzku na území Slovenska. Celkovo však pri porovnaní obr. č. 5 a 6 môžeme povedať, že hlavné priestorové vzorce sa výraznejšie nezmenili. Najnižšie zastúpenie nemanželských detí dosahovali najmä župy na strednom Slovensku. Predovšetkým išlo o už spomínanú Oravskú a Tekovskú župu, kde podiel nemanželských detí v rokoch 1905 – 1909 neprekročil úroveň 5 %. Nízky podiel v rozmedzí 5 – 7 % však dosahovali aj ďalšie celky v ich okolí (obr. č. 6).

Vyššie zastúpenie nemanželských detí na východnom Slovensku môžeme spájať pravdepodobne s výskytom niektorých populačných skupín, u ktorých rodenie detí mimo manželského zväzku bolo častejším javom. Ako ukázali v medzivojnovom období Šprocha a Tišliar (2009b, 2016), išlo napríklad o osoby rómskej a židovskej národnosti či osoby hlásiace sa k izraelitskému vierovyznaniu.

Obr. č. 6: Podiel nemanželských detí v župách Slovenska v rokoch 1900 – 1904 a 1905 – 1909

Zdroj: *Népmozgalma 1900 – 1902 a 1909 – 1912, Népszámlálása 1900 a 1910; výpočty autorov*

Hranice územnosprávneho usporiadania: spracovanie autorov

5. ÚMRTNOSŤ

Populácia Slovenska sa na začiatku 20. storočia vyznačovala veľmi nepriaznivými úmrtnostnými pomermi (Šprocha & Tišliar, 2009c, 2018). Potvrdzujú to aj hodnoty strednej dĺžky života pri narodení. Tie sa v roku 1900 pohybovali u mužov na úrovni niečo viac ako 36 rokov a u žien dosahovali približne 39 rokov. O dekádu neskôr už stredná dĺžka života pri narodení síce u mužov prekonal tesne hranicu 40 rokov a u žien sa priblížila k 43 rokom, no aj napriek tomu na Slovensku bola dĺžka života o približne 14 – 15 rokov kratšia ako v niektorých škandinávskych krajinách (najmä vo Švédsku a Nórsku, bližšie napr. Šprocha & Tišliar, 2009c).

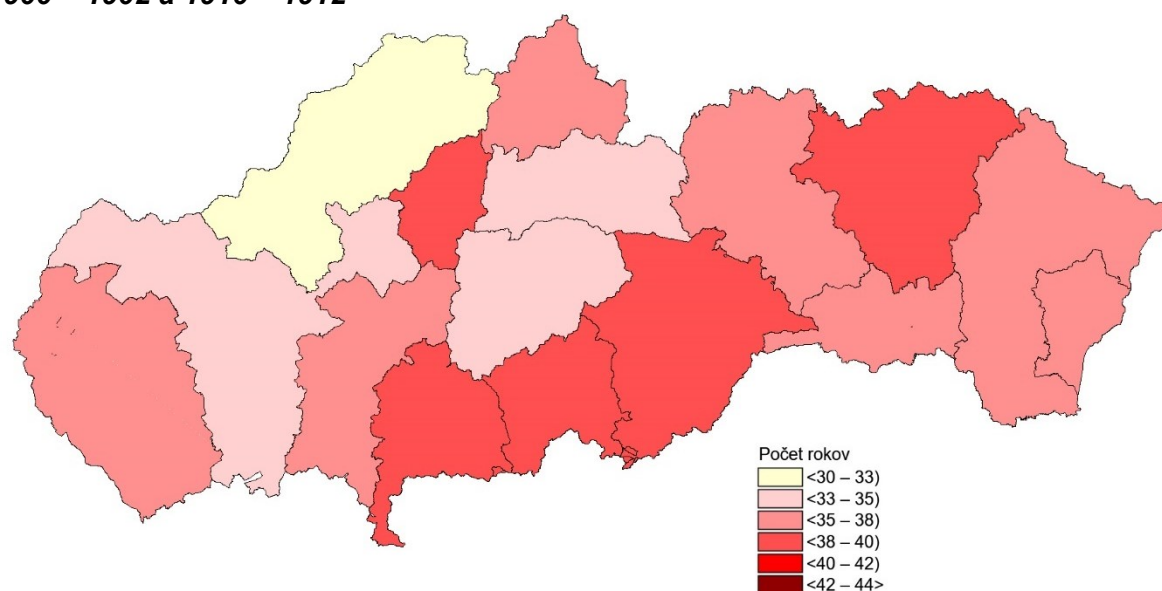
Dôležitou črtou úmrtnostných pomerov na začiatku 20. storočia však bola aj existencia pomerne významných regionálnych rozdielov. Jednoznačne najkratšiu

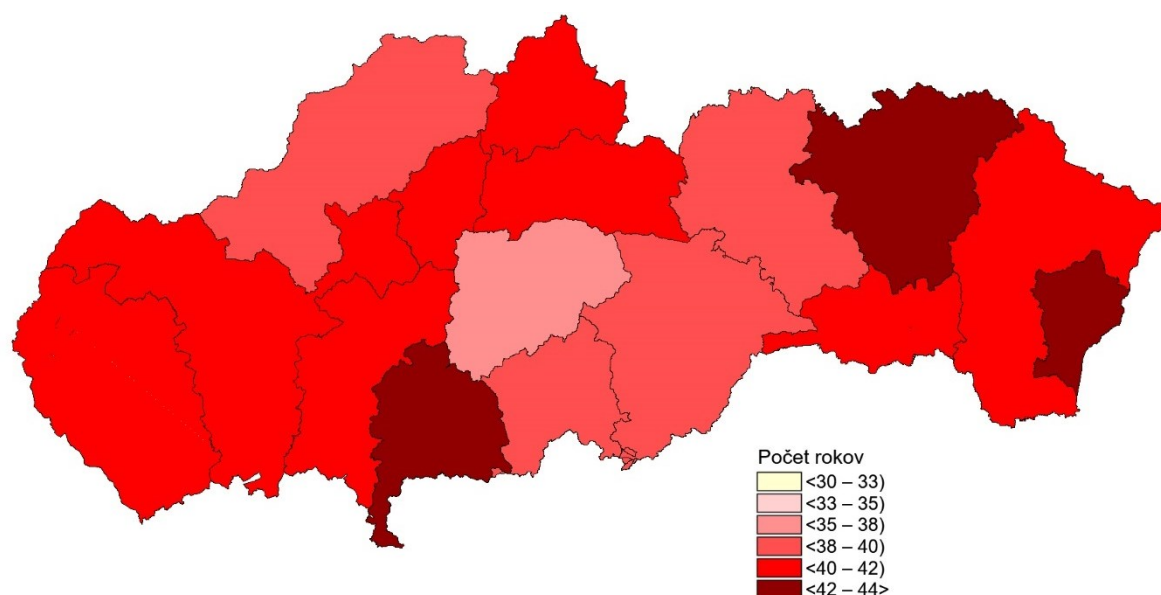
strednú dĺžku života dosahovala Trenčianska župa, kde u mužov neprekročila ani hranicu 33 rokov. Pod 35 rokmi sa však nachádzala v mužskej časti populácie aj Nitrianska, Zvolenská a Liptovská župa. Naopak, najpriaznivejšie úmrtnostné pomery registrujeme u mužov v tomto období na juhu stredného Slovenska v Hontianskej a Gemersko-malohontskej župe. Okrem nich v rozmedzí 38 – 40 rokov sa stredná dĺžka života mužov pri narodení pohybovala aj na východe v Šarišskej župe a na strednom Slovensku v Turčianskej župe (obr. č. 7).

O dekádu neskôr hodnoty strednej dĺžky života mužov pri narodení potvrdzujú celoslovenský trend zlepšovania úmrtnostných pomerov. Pri určitom zovšeobecnení môžeme povedať, že najdynamickejšie sa potenciálny počet rokov života predlžil u práve narodených chlapcov v tých župách, ktoré sa na začiatku storočia vyznačovali vyššou úmrtnosťou (Trenčianska, Nitrianska, Liptovská župa, obr. č. 7). Naopak, v župách s priaznivejšími úmrtnostnými pomermi na začiatku 20. storočia (Turčianska, Hontianska, Spišská, Gemersko-malohontská župa) bola dynamika znižovania úmrtnosti mužov signifikantne nižšia. V dôsledku týchto rozdielov sa čiastočne zmenil aj priestorový obraz rozloženia celkov s vyššou a nižšou úmrtnosťou.

Najdlhší život pri zachovaní intenzity úmrtnosti z rokov 1910 – 1912 by mali pred sebou práve narodení chlapci v Hontianskej, Šarišskej župe, ku ktorým pribudla aj Užská župa (obr. č. 7). Naopak, v Gemersko-malohontskej a Novohradskej župe dynamika zmien bola výrazne nižšia, a preto tieto celky sa skôr radili k priestorom s horšími úmrtnostnými pomermi mužov. Do skupiny žúp, kde stredná dĺžka života mužov pri narodení v rokoch 1910 – 1912 neprekročila ešte hranicu 38 rokov, patrila aj Trenčianska župa. Najhoršiu situáciu však zisťujeme v tomto období vo Zvolenskej župe. Tu by sa pri zachovaní úmrtnostných pomerov mali šancu dožiť práve narodení chlapci v priemere menej ako 38 rokov.

Obr. č. 7: Stredná dĺžka života mužov pri narodení v župách Slovenska v rokoch 1900 – 1902 a 1910 – 1912

Zdroj: *Népmozgalma 1900 – 1902 a 1909 – 1912, Népszámlálása 1900 a 1910; výpočty autorov*

Hranice územnosprávneho usporiadania: spracovanie autorov

Podobný priestorový obraz môžeme pozorovať aj v ženskej časti populácie. Najvyššie hodnoty strednej dĺžky života pri narodení boli zaznamenané u práve narodených dievčat pochádzajúcich zo Šarišskej, Hontianskej a Abovsko-turnianskej župy, kde sa tento ukazovateľ nachádzal nad hranicou 40 rokov. Na druhej strane Trenčianska župa sa vyznačovala najnižšou hodnotou, keď v rokoch 1900 – 1902 nedosahovala ani 34 rokov. Relatívne nízke hodnoty boli zaznamenané aj vo Zvolenskej župe (35 rokov) a v Liptovskej, Turčianskej a Nitrianskej župe s 35 – 38 rokmi (obr. č. 8).

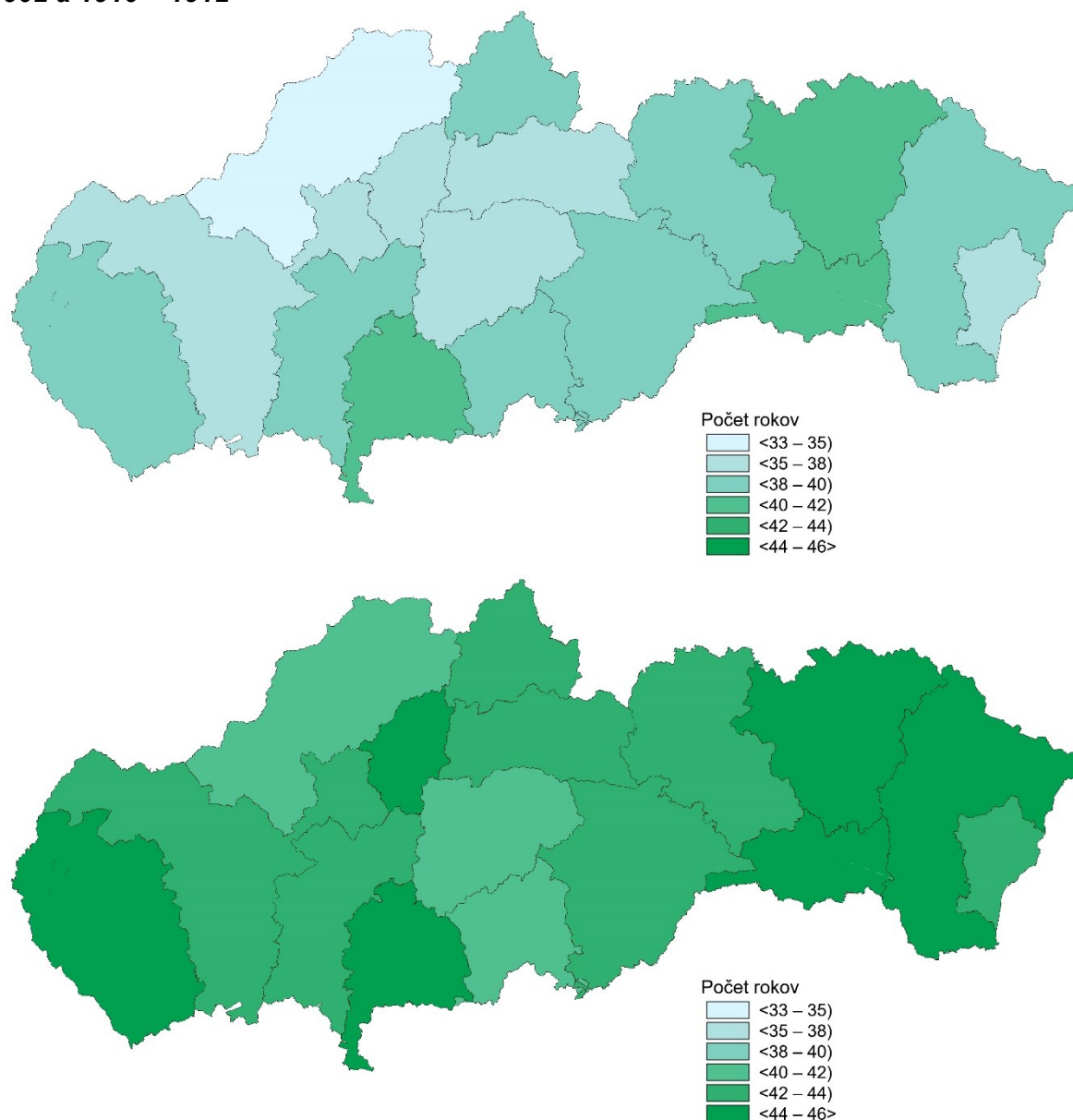
O desaťrocie neskôr sa najdynamickejšie predlžil život žien v Trenčianskej župe. Aj napriek tomu patrila ženská populácia k tým, ktoré mali pred sebou v priemere najkratší život. Významný pokles úmrtnosti registrujeme aj v Liptovskej, Turčianskej a Nitrianskej župe. Na druhej strane v niektorých župách s priaznivejšími úmrtnostnými pomermi na začiatku 20. storočia (napr. Novohradská, Spišská, Hontianska, Šarišská, Oravská a Gemersko-malohontská župa) bol rast očakávanej dĺžky života podstatne miernejší.

Vo všetkých župách na Slovensku sa v rokoch 1910 – 1912 dostala stredná dĺžka života žien pri narodení nad hranicu 40 rokov. Najvyššie hodnoty sa dosiahli v Šarišskej župe, kde sa práve narodené ženy mohli pri zachovaní vtedajších úmrtnostných podmienok dožiť v priemere viac ako 45 rokov. Vyššie hodnoty stredná dĺžka života pri narodení (44,5 – 45,0 rokov) dosahovala aj v Hontianskej a Abovsko-turnianskej župe. Podobne priaznivé hodnoty boli pred prvou svetovou vojnou zaznamenané aj v Bratislavskej, Turčianskej a Zemplínskej župe. Tu sa očakávaný počet rokov života žien pohyboval tesne nad 44 rokmi (pozri obr. č. 8). Najhoršie úmrtnostné pomery zostávali vo Zvolenskej, v Trenčianskej a Novohradskej župe, kde sa aj napriek spomínanému zlepšeniu nepodarilo prekročiť hranicu 41 rokov.

Dôležitým faktorom celkových úmrtnostných pomerov na Slovensku a v jeho jednotlivých župách bola úmrtnosť najmenších detí. Najvyššiu dojčenskú úmrtnosť

môžeme v priemere rokov 1900 – 1904 identifikovať predovšetkým na západe Slovenska. Z 1 000 živonarodených detí zomieralo do jedného roku života v Bratislavskej, Nitrianskej a Trenčianskej župe 200 – 227 detí. V tomto rozmedzí sa úmrtnosť najmenších detí pohybovala aj v Liptovskej a Abovsko-turnianskej župe. V ostatných župách dojčenská úmrtnosť neprekračovala hranicu 200 ‰ (obr. č. 9). Jednoznačne najnižšia bola v Hontianskej župe, kde v priemere rokov 1900 – 1905 zomieralo z 1 000 živonarodených necelých 180 živonarodených detí.

Obr. č. 8: Stredná dĺžka života žien pri narodení v župách Slovenska v rokoch 1900 – 1902 a 1910 – 1912

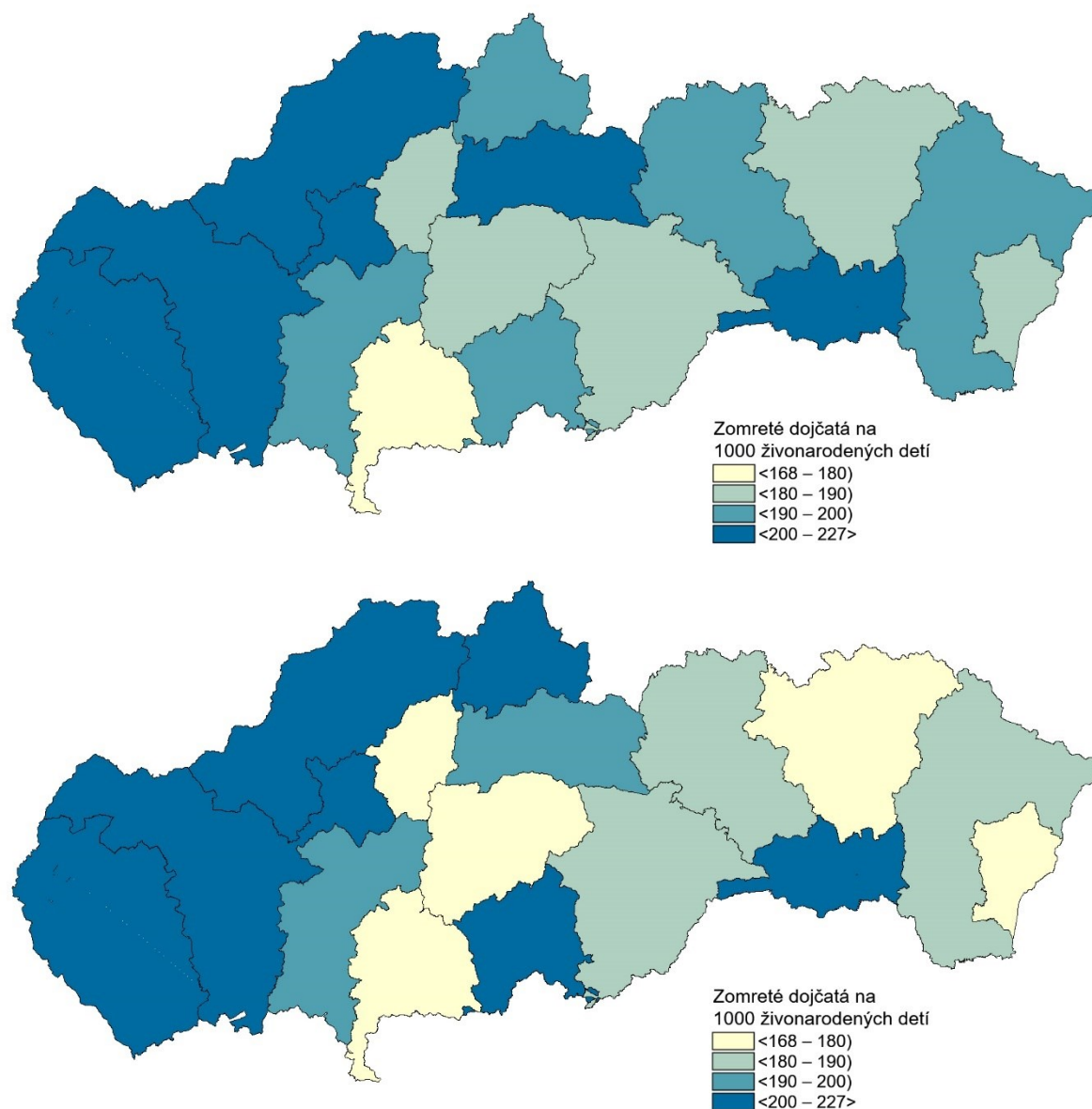
Zdroj: Népmozgalma 1900 – 1902 a 1909 – 1912, Népszámlálása 1900 a 1910; výpočty autorov

Hranice územnosprávneho usporiadania: spracovanie autorov

Ďalší vývoj v predvojnovom období sa niesol v znamení určitého zlepšovania úmrtnostných pomerov najmenších detí, čo sa odzrkadlilo aj na regionálnej úrovni. Naďalej však v rokoch 1905 – 1909 bolo možné identifikovať východo-západný

gradient. Najvyššia dojčenská úmrtnosť tak zostávala predovšetkým v župách na západe Slovenska, a to v súvislom páse od Bratislavskej župy až po Oravskú, kde z 1 000 živonarodených detí zomieralo 200 – 227 detí do prvého roku života (obr. č. 9).

Obr. č. 9: Dojčenská úmrtnosť v župách na Slovensku v rokoch 1900 – 1904 a 1905 – 1909

Zdroj: Népmozgalma 1900 – 1902 a 1909 – 1912, Népszámlálása 1900 a 1910; výpočty autorov

Hranice územnosprávneho usporiadania: spracovanie autorov

Horšie úmrtnostné pomery najmenších detí registrujeme aj v niektorých župách na juhu krajiny. Išlo predovšetkým o Abovsko-turniansku a Novohradskú župu, kde dojčenská úmrtnosť v rokoch 1905 – 1909 tiež prekračovala hranicu 200 ‰. Najlepšie úmrtnostné pomery najmenších detí zaznamenávame v už spomínanej Hontianskej župe. Pod hranicu 180 ‰ sa však v rokoch 1905 – 1909 dostali aj Turčianska, Zvolenská župa na strednom Slovensku a na východe Šarišská a Užská župa (obr. č. 9).

6. ZÁVER

Analýza základných reprodukčných procesov v župách Slovenska na začiatku 20. storočia ukázala jasnú existenciu priestorových rozdielov, ktoré boli prítomné už v predvojnovom období a predstavovali výrazný regionálny fenomén. V kontexte postupujúcej demografickej tranzície, ktorú sprevádzal pokles plodnosti a predlžovanie života, zostal na Slovensku naďalej dominantným štrukturálnym znakom veľmi skorý a takmer univerzálny vstup do manželstva. Výsledky naznačujú, že regionálne rozdiely v intenzite a časovaní sobášnosti boli súčasťou dlhodobých vývojových trajektórií žúp a neboli len produktom aktuálnych zmien začiatku 20. storočia.

Podiel slobodných na konci reprodukčného veku zostával nízky, čo poukazuje na dlhodobú normu univerzálnosti manželstva. Regionálne rozdiely sa prejavovali predovšetkým v župách s prítomnosťou väčších urbanizačných centier alebo migrácie. Bratislavská župa vykazovala vyšší podiel slobodných osôb, čo by mohlo súvisieť s častejšou prítomnosťou špecifických profesií – napr. úradníkov, vojakov či služobníctva, ako aj s vplyvom mestského prostredia, ktoré historicky oddŕaľovalo uzavretie manželstva.

Hodnoty úhrnnej sobášnosti ukázali, že na prelome storočí bola sobášnosť mužov v župách Slovenska prevažne nižšia než hodnota jedného sobáša na muža, pričom vyššie hodnoty vykazoval sever a východ krajiny. Naopak, v predvečer prvej svetovej vojny nastal v mnohých župách k mierny nárast intenzity sobášnosti. U žien sa priestorové vzorce čiastočne odlišovali – vyššie intenzity dosahovali župy stredného a západného Slovenska, zatiaľ čo najnižšie hodnoty vykazovali župy severovýchodu a severu stredného Slovenska.

Úrovníou plodnosti sa Slovensko na začiatku 20. storočia nachádzalo ešte len v ranom štádiu demografickej revolúcie. Aj keď sa hodnoty úhrnnej plodnosti v župách v predvečer prvej svetovej vojny v porovnaní so začiatkom 20. storočia znížili, stále zostávali relatívne vysoké. Najvyššie hodnoty boli v Nitrianskej, Trenčianskej, Šarišskej a Uzskej župe, pričom najnižšia plodnosť sa sústreďovala najmä na juhu stredného Slovenska, kde už boli zaznamenané aj spoločensky širšie prejavy vedomej regulácie počtu detí v rodine.

Dôležité zistenia priniesla aj analýza indexu manželskej plodnosti, ktorý umožnil nepriamo merať stupeň vedomej regulácie plodnosti v rodinách. Výsledky opätovne potvrdili, že najvýraznejšie táto prax bola rozšírená v župách južného stredného Slovenska, pričom v Hontianskej župe už hodnoty klesli pod hranicu 50 %, ktorá podľa literatúry indikuje aktívny nástup kontroly pôrodnosti. Podobné správanie sa postupne rozširovalo aj smerom na východ a sever. Paradoxne na západe Slovenska sa index ešte stále udržiaval nad hranicou 60 %, ktorá indikuje, že v populácii ešte nedochádza k širšej akceptácii regulácie plodnosti.

Nízky podiel nemanželských detí potvrdil, že reprodukcia zostávala úzko spojená s manželstvom, čo bolo výrazným kultúrno-normatívnym znakom Slovenska až do konca 20. storočia. Najvyššie podiely detí narodených mimo manželského zväzku sa koncentrovali na východe Slovenska, kde ich zrejme ovplyvňovala prítomnosť špecifických etnicko-náboženských štruktúr (ortodoxní Židia a Rómovia).

Úmrtnosť bola na Slovensku na začiatku 20. storočia stále veľmi nepriaznivá. Pomerne výrazné pritom boli aj regionálne diferencie. Najproblematickejšia situácia bola u mužov najmä v Trenčianskej a Zvolenskej župe. Naopak, najpriaznivejšie úmrtnostné pomery dosahovali skôr muži na juhu stredného a v niektorých župách východného Slovenska. U žien bola situácia podobná. Uvedené priestorové diferencie pritom úzko súviseli aj s identifikovanými rozdielmi z hľadiska úmrtnosti najmenších detí. U oboch pohlaví môžeme pritom aj na regionálnej úrovni zaznamenať postupné určité znižovanie úmrtnosti.

Výsledky našej analýzy preukázali, že na základe dostupných údajov uhorskej štatistiky je možné vypočítať niektoré „moderné“ demografické prierezové indikátory na regionálnej úrovni aj pre predvojnové obdobie. Tie nám následne umožnili identifikovať priestorové diferencie v intenzite sobášnosti, plodnosti a úmrtnosti. Potvrdili, že regióny Slovenska nevstupovali do demografickej tranzície homogénne, ale s rozdielnou dynamikou, čo zanechalo stopy v charaktere demografického správania aj v neskoršom 20. storočí. Zistené regionálne vzorce tiež naznačujú, že kultúrne, hospodárske a sociálne faktory mohli mať silný priestorový rozmer a mohli tak byť dôležitými determinantmi demografickej reprodukcie na regionálnej úrovni ešte pred zánikom Rakúsko-Uhorska a vznikom samostatného Československa.

Článok je čiastkovým výstupom z projektu VEGA č. 1/0231/23 Priestorové diferenciácie prirodzeného pohybu obyvateľstva na Slovensku od konca 19. storočia do konca 20. rokov 20. storočia.

So zámerom vylúčiť konflikt záujmov Branislav Šprocha ako autor článku neparticipoval na per rollam komunikácii a rokovaníach Redakčnej rady časopisu Slovenská štatistika a demografia vo veciach týkajúcich sa tohto článku.

LITERATÚRA

- Botíková, M. (1997). Regulácia pôrodnosti. In M. Botíková, S. Švecová & K. Jakubíková (Eds.). *Tradície slovenskej rodiny* (pp. 148 – 160). VEDA.
- Botíková, M. (2021). „Jedno dieťa a dosť!“ Zúžená reprodukcia a jej protirečivosť v historicko-etnologickej perspektíve. In D. Nešťáková (Ed.). *Moc sexu. Sex a sexualita v moderných dejinách Slovenska* (pp. 99 – 116). Paradigma Publishing.
- Coale, A. J. (1965). Factors associated with the development of low fertility: an historic summary. In *United Nations World Population Conference, Belgrade* (pp. 205 – 207).
- Coale, A. J. (1969). J. The Decline of Fertility in Europe from the French Revolution to World War II. In: S. J. Behrmann, L. Corsa & R. Freedman (Eds.). *Fertility and Family Planning* (pp 3 – 24). University of Michigan Press.
- Eaton, J., W., & Meyer, A. J. (1953). The social biology of very high fertility among the Hutterites. The demography of a unique population. *Human Biology*, 25(3), 206 – 264.
- Fialová, L., Pavlík, Z., & Vereš, P. (1990). Fertility decline in Czechoslovakia during the last two centuries. *Population Studies*, 44(1), 89 – 106.
- Larsen, U., & Vaupel, J. W. (1993). Hutterite fecundability by age and parity: strategies for frailty modeling of event histories. *Demography*, 30(1), 81 – 102.
- Pavlík, Z., Rychtaříková, J., & Šubrtová, A. (1986). *Základy demografie*. Academia.
- Šprocha, B., & Tišliar, P. (2009a). *Náčrt vývoja sobášnosti na Slovensku v rokoch 1919 – 1937*. STIMUL.

- Šprocha, B., & Tišliar, P. (2009b). *Plodnosť a celková reprodukcia obyvateľstva Slovenska v rokoch 1919 – 1937*. STIMUL.
- Šprocha, B., & Tišliar, P. (2009c). *Vývoj úmrtnosti na Slovensku v rokoch 1919 – 1937*. STIMUL.
- Šprocha, B., & Tišliar, P. (2012). *Demografický obraz Slovenska v sčítaniach ľudu 1919 – 1940*. Tribun EU.
- Šprocha, B., & Tišliar, P. (2015). Populačný vývoj Slovenska v dlhom 19. storočí. Náčrt demografických trendov. In D. Kováč, E. Kowalská & P. Šoltés (Eds.). *Spoločnosť na Slovensku v dlhom 19. storočí* (pp 64 – 94). VEDA.
- Šprocha, B., & Tišliar, P. (2016). *Transformácia plodnosti žien Slovenska v 20. a na začiatku 21. storočia*. Muzeológia a kultúrne dedičstvo.
- Šprocha, B., & Tišliar, P. (2018). *100 rokov obyvateľstva Slovenska od vzniku Československa po súčasnosť*. Muzeológia a kultúrne dedičstvo.
- Van de Walle, E. (1974). *The female population on France in the nineteenth century*. Princeton University Press.
- Vereš, P. (1983). Vývoj plodnosti na Slovensku v letech 1880 – 1910. *Demografie*, 25(3), 202 – 207.
- Vereš, P. (1986). Regionální vývoj plodnosti na Slovensku v letech 1910 – 1980. *Demografie*, 28(2), 110-117.

ZDROJE ÚDAJOV

- A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása. 3. r. A népesség részletes leírása. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Magyar statisztikai közlemények. Ú. S. 5. köt. – Budapest, 1907. VII, 746 p.
- A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. 5. r. Részletes demografia. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Magyar statisztikai közlemények. Ú. S. 61. köt. – Budapest, 1916. IV, 635 p.
- A Magyar Korona országainak 1900., 1901. és 1902.évi népmozgalma – Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Magyar statisztikai közlemények. Ú. S. 7. köt. – Budapest, 1905. VIII, 106, 675 p.
- A Magyar Szent Korona országainak 1909., 1910., 1911. és 1912. évi népmozgalma. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Magyar statisztikai közlemények. Ú. S. 50. köt. Budapest, 1916. IX, 189, 947 p.

RESUMÉ

Štúdia sa zameriava na vybrané aspekty sobášnosti, plodnosti a úmrtnosti v župách zasahujúcich v prevažnej miere na územie dnešného Slovenska na začiatku 20. storočia. Na základe publikovaných demografických štatistík Uhorského kráľovstva bolo možné zostrojiť moderné prierezové demografické ukazovatele na regionálnej úrovni a identifikovať odlišné priestorové vzorce. Výsledky potvrdzujú existenciu niektorých regionálnych rozdielov vo všetkých analyzovaných demografických procesoch už pred prvou svetovou vojnou.

Sobášnosť sa vyznačovala pretrvávajúcim skorým a takmer univerzálnym vstupom do manželstva, čo bol v tom čase typický vzorec pre Slovensko. Priestorové rozdiely v podiele nikdy nevydatých a nemanželských osôb vo vyššom veku odrážajú skôr dlhodobé demografické správanie ako dočasnú situáciu. Župy s veľkými mestskými centrami, najmä Bratislava, vykazovali vyšší podiel trvalo slobodných osôb, pravdepodobne v dôsledku špecifickej štruktúry povolání a prítomnosti osôb pracujúcich v domácich službách. Naproti tomu severné regióny zaznamenali vyšší podiel spôsobený migráciou mužov za prácou. Celková intenzita sobášnosti sa pred

prvou svetovou vojnou mierne zvýšila, pričom vyššie hodnoty boli zistené v severných a východných župách.

Plodnosť pred prvou svetovou vojnou klesala vo všetkých župách, hoci hodnoty zostali relatívne vysoké, čo naznačuje len skorú fázu demografického prechodu. Najvyššie úrovne boli zaznamenané v župách na západnom a východnom Slovensku, zatiaľ čo nižšia plodnosť charakterizovala časti stredného južného Slovenska. Najvyššie tempo poklesu sa vyskytlo v oblastiach, ktoré predtým vykazovali nadpriemerné úrovne. Index manželskej plodnosti poukázal na začiatok vedomého obmedzovania veľkosti rodiny, najmä v južných centrálnych okresoch, kde hodnoty klesli pod prahové hodnoty, ktoré podľa demografickej teórie naznačujú vedomé obmedzovanie veľkosti rodiny. Priestorovo šírenie tohto správania postupovalo z juhu smerom na východ a sever, zatiaľ čo župy na západe naďalej vykazovali vyššiu manželskú plodnosť.

Mimomanželské pôrody zostali relatívne zriedkavé, čo svedčí o pretrvávajúcej kultúrnej norme spájajúcej pôrod s manželstvom. Len niekoľko východných okresov vykazovalo vyššie podiely, pravdepodobne ovplyvnené miestnym etnickým a náboženským zložením.

Úmrtnostné podmienky na začiatku storočia boli nepriaznivé. Existovali značné priestorové nerovnosti: najvyššia úmrtnosť bola zistená v Trenčianskej a Zvolenskej župe, zatiaľ čo najpriaznivejšie podmienky sa dosiahli vo viacerých župách juhu stredného a severovýchodného Slovenska. Dojčenská úmrtnosť zohrávala kľúčovú úlohu pri formovaní celkovej úmrtnosti. Najvyššie úrovne boli zaznamenané v západných okresoch, zatiaľ čo okresy stredného Slovenska mali relatívne priaznivé hodnoty.

Zistené výsledky potvrdili, že moderné demografické ukazovatele pre župy Slovenska možno vypočítať za obdobie pred prvou svetovou vojnou s využitím dostupných historických štatistických zdrojov. Regionálne rozdiely v sobášnosti, plodnosti a úmrtnosti boli výrazné a odhaľujú pretrvávajúce demografické modely ovplyvnené sociokultúrnymi, ekonomickými a environmentálnymi faktormi. Priestorové trajektórie pozorované počas tohto obdobia vytvorili základ pre neskorší demografický vývoj a mohli by pomôcť vysvetliť dlhodobé rozdiely, ktoré pretrvávali počas celého 20. storočia.

RESUME

This study examines selected aspects of nuptiality, fertility, and mortality in the counties of the territory largely corresponding to present-day Slovakia in the period around the Population Censuses of 1900 and 1910. Based on published demographic statistics of the Kingdom of Hungary, it was possible to construct contemporary cross-sectional demographic indicators at the regional level and identify distinct spatial patterns. The results confirm the existence of some regional differences in all analyzed demographic processes already before the outbreak of the First World War.

Nuptiality was characterized by a persistently early and almost universal entry into marriage, a pattern typical for Slovakia at the time. Spatial differences in the share of never-married individuals at older ages reflect long-term demographic behaviour rather than a temporary situation. Counties with large urban centres, particularly Bratislava, exhibited a higher share of never-married individuals, probably due to the specific occupational structure and the presence of domestic service employment. In contrast, northern regions experienced higher share caused by male labour migration. The overall intensity of nuptiality increased slightly prior to the First World War, with higher values observed in the northern and eastern counties.

Fertility before the First World War was declining in all counties, although the values remained relatively high, indicating only the early phase of the demographic transition. The highest levels were recorded in counties in western and eastern Slovakia, while lower fertility characterised parts of central southern Slovakia. The fastest pace of decline occurred in areas that had previously shown above-average levels. The marital fertility index pointed to the beginning of deliberate limitation of family size, especially in the southern central counties, where values fell below thresholds that, according to demographic theory, indicate conscious limitation of family size. Spatially, the spread of this behaviour advanced from the south to east and north, while western counties continued to exhibit higher marital fertility.

Extramarital births remained relatively rare, which demonstrates the persistent cultural norm linking childbirth to marriage. Only a few eastern counties recorded higher shares, likely influenced by local ethnic and religious compositions.

Mortality conditions at the beginning of the century were unfavourable, with significant spatial disparities: the worst values were observed in the Trenčín and Zvolen county, whereas the most favourable conditions were recorded in several counties of the central southern region and parts of the northeast. Infant mortality played a pivotal role in shaping overall mortality. The highest levels were observed in western counties, while central Slovak counties recorded relatively favourable values.

The results demonstrate that modern demographic indicators can be constructed for the period preceding the First World War using the available historical statistical sources. Regional differences in nuptiality, fertility, and mortality were significant and reveal persistent demographic models affected by socio-cultural, economic, and environmental factors. The spatial trajectories observed during this period formed a foundation for subsequent demographic developments and may help to explain long-term disparities that persisted throughout the 20th century.

PROFESIJNÝ ŽIVOTOPIS

Prof. PhDr. Pavol Tišliar, PhD., absolvoval štúdium archívniectva, pomocných vied historických a histórie na Univerzite Komenského v Bratislave. Je profesorom slovenských dejín (2015) so zameraním najmä na oblasť historickej demografie Slovenska. Pôsobí v Ústave archeologie a muzeologie na Filozofickej fakulte Masarykovej univerzity v Brne. V oblasti demografie sa venuje populačnému vývoju Slovenska v historickom diskurze 19. a 20. storočia.

Doc. RNDr. PhDr. Branislav Šprocha, PhD., absolvoval magisterské štúdium na Prírodovedeckej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe v odbore demografia a geodemografia (2006). V roku 2011 ukončil doktorandské štúdium v programe demografia a v roku 2021 sa na Prírodovedeckej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave habilitoval v odbore humánna geografia. Od roku 2007 je vedeckovýskumným pracovníkom Výskumného demografického centra pri INFOSTAT-e a od roku 2009 vedeckým pracovníkom Prognostického ústavu Centra spoločenských a psychologických vied SAV. V roku 2015 sa stal vedúcim Výskumného demografického centra. V oblasti demografie sa špecializuje na problematiku rodinného a reprodukčného správania a ich vplyvu na spoločnosť. Okrem toho sa zameriava na analýzu vybraných populačných štruktúr, reprodukčného správania rómskeho obyvateľstva na Slovensku a otázky konštrukcie populačných prognóz.

KONTAKT

tisliar@phil.muni.cz

branislav.sprocha@gmail.com